ОСТАННЄ СЛОВО

...І коли дійде черга до нього, він устане й промовить: "Громадяни судді! Коли справді релігійні люди діставали полегкість од сповіді, то я мушу дістати полегкість од свого останнього слова, що його отут я маю скласти перед пролетарським судом! Я шукаю тільки моральної полегкості, бо виправдовуватися я не хочу і не можу. Я-бо вчинив злочин, що його мусив вчинити. Я вчинив злочин, що заслуговує на найгіршу кваліфікацію з погляду права, але ні крихти каяття, ні краплі жалю немає в мене... Я знаю, що на мене чекає ваш суворий, але правий присуд, але жодного бажання виправдуватися в мене не ворухнулося за ввесь час суду...

Я не вірю в бога й не можу шукати моральної полегкості в молитві, я не маю друзів, що їм би міг повідати про свої діла, не викликавши їхньої підозри, що я хочу оббілитися перед ними. І перед вами я не буду виправдуватися, бо злочин мій такий, що не може бути виправданий. Ці мої слова дають право судові збільшити кару, але вони ж Дають мені право сподіватися на довіру до мого останнього слова. А це все, чого я зараз прошу..."

Професор ступив кілька кроків скрипучими паркетами свого кабінету і, ставши в найтемніший куток, провадив своє беззвучне слово підсудного до уявних суддів. Він міг би Зараз змалювати фотографічний портрет кожного з суддів, так виразно вони стояли йому увіччю...

Ось той посередині, видимо, не одну жахливу справу прослухав у суді, і обличчя його камінно-суворе, як гранітова 0грома, що от-от зірветься з височини й зітре все на своєму ^яху. З одного боку його — рухливий робітник, що на роличчі йому відбивається кожне слово, як у дзеркалі, хоч 1 Наслідує він маніру поводитися у середнього товариша. л праворуч літня робітниця, що в очах її стільки недовіри, що професор намагається не дивитися на неї. Вона ввесь час турботливо шпортається

в паперах, але то все для того щоб підкреслити свою зневагу до підсудного. Вона хоче удати, що давно вже винесла йому присуд і їй немає чого далі робити...

"Я, громадяни судді, заслуговую на найвищу кару, яку тільки може присудити сувора робітнича рука, сувора, але справедлива. І тільки бажання полегшити свій моральний стан та подати судові вичерпливі дані про злочин примушує мене зараз говорити в своєму останньому слові підсудного і, можливо, живої людини докладно все, не затаюючи ані слова. Адже ж суд мусить знати все, а найголовніше, що має справу не з божевільним чи то параноїком, як гадали мої оборонці, а з цілком нормальною людиною, що не випадково вчинила злочин, а старанно його обміркувавши і зваживши всі обставини.

. Ще одне мене примушує сказати все, а саме: несмілива надія, що мій приклад когось застереже від стежок, що ними я дійшов до цієї лави...

Та, перше ніж починати виклад безпосередніх обставин злочину, я мушу сказати кілька слів з передісторії його, а саме розповісти загальними рисами свою біографію. Я розповім тільки про ті моменти з біографії, які стосуються до діла.

Отож, громадяни судді, ви знаєте вже з справи, що мені сорок п'ятий рік, що я маю вищу освіту, спеціальність моя — професор-електрик, а походженням з ремісників-слюсарів убогого волинського містечка. З цих коротеньких анкетних даних можна вже бачити, що, очевидно, якоїсь помітної біографії я не мав, а біографія моя справді така, як і в тисяч людей мого стану і віку. Спочатку бездоглядне дитинство на містечкових вулицях, потім навчання в двокласовій школі. Батько чекав на мене, як на свого помічника в реместві, та я виявив добрі здатності і, скінчивши школу, почав за допомогою вчителя готуватися екстерном за гімназію. Потім технологічний інститут, голодування, вчення, трохи революції, але не більше ніж вимагала мода на неї, нарешті, закінчення інституту. Залишили при кафедрі, і далі

пішла наукова робота. Ви знаєте, що наукова моя робота була непогана і вже незабаром я опублікував кілька праць, що привернули до мене увагу закордонних учених. Потім винахід, що незадовго перед війною зробив мене не тільки уславленим ученим, а й багатою людиною...

Здається, і все, що можна формального з моєї біографії сказати, додавши хіба, що ні у війні, ні в революції я жодної участі не брав. Своє багатство я з революцією втратив, але якогось жалю за ним чи роздратування проти сил, що позбавили мене цього багатства, у мене не було, певне, не звик до розкошів та до багатства і не відчув так болісно втрати їх, як то відчували інші мої знайомі.

Саме момент слави й багатства чималою мірою спричинився до того, що я потрапив тепер на цю лаву.

Мені й зараз здається, що коли б я був рядовим робітником науки і жив би на скромні засоби, то нічого б подібного не трапилося. От чому на багатстві й славі я зупинюсь, щоб вам, громадяни судді, було зрозуміло багато з того, що викликало подив одвідувачів цього судового процесу.

Саме в той час, як перша моя робота наробила шуму в наукових колах цілої Європи й матеріальний мій стан у зв'язку з цим покращав, припадає знайомство моє з моєю майбутньою жінкою. Я знав її за часів студентських, вірніше, бачив її кілька разів. її-бо, брат учився разом зо мною в інституті і, як належить людині шляхетного походження, більярдні та пивниці покладав він над ученням, а я, бувши добрим студентом, готував йому за гроші звітні роботи і заробляв собі на прожиття деякий дріб'язок.

Сім'я цього колеги жила в гарненькім будинку в горішній частині Харкова, недалечко од інституту, і я, зробивши чергову звітну роботу для колеги, не раз заходив до того будинку. Там я вперше і побачив гарненьку панночку, сестру колеги, яка од моєї потертої тужурки

презирливо одвернулась, а брат її, що нагодився на цю хвилю, навіть не вважав за потрібне мене познайомити...

Вона була тоді зовсім молода, мабуть, мала не більше як п'ятнадцять чи шістнадцять років.

Одвідував я свого шляхетного колегу ще кілька разів, 1 його сестра незмінно презирливо одверталася від мене.

Я зле розумівся тоді на світських звичаях та забобонах 1 не надавав великого значення такій поведінці дівчинки. Тільки згодом я зрозумів, що її поведінка свідчила за цілковите презирство до моєї особи.

Вже на четвертому курсі я не бачився ні з нею, ні з її "Ратом і згадав про них, тільки прочитавши в харківських газетах про велику банківську панаму, де замішаний був їхній батько. Панама кінчилася банкротством, як я згодом довідався, і сім'я лишилася, як то кажуть, На черствому хлібі.

Одного разу Наукове товариство запропонувало мені прочитати популярну публічну лекцію в драматичному театрі, і я згодився. Причепурившись, як і належало тоді лекторові, я приїхав до театру, і в проході до директорської ложі мене перепинив незнайомий панок вигуками такого товариського характеру, що я здивований остовпів. Виявилося, що це мій колишній клієнт по звітних роботах, і він дуже зрадів, що його товариші роблять такі успіхи в науці, а прочитавши в афіші моє ім'я, вважав за потрібне прийти і послухати. До речі, він привів і свою сестру, що просто закохана в мене ще з тих часів, як я, скромний студент, одвідував їхній будиночок...

Громадяни судді! Ви посміхаєтесь, бачачи, як і я тепер бачу, облудливість цих запевнень, але я тоді прийняв усе те за чисту монету. Містечкове життя не було-бо подібне до життя шумного міста, а цього міського життя я й не знав, бо, власне, за стінами лабораторії та за

мурами наукових книжок я того життя й не бачив. Отож ошукати мене при всіх моїх наукових заслугах міг звичайний собі вуличний хлоп'як, і то не дуже мудрий. Я дивився на світ такими нормативними очима, що не уявляв собі серйозних відхилень од моральних норм і щиро вірив у шахрайську науку Ломброзо, що злочинці родяться злочинцями...

За мить коло мене стояла і сестра мого колишнього колеги, і я як умів привітався...

До того я майже не був знайомий з жінками, а ті, що я їх знав, були такі не подібні до цієї. Скромний, але еле-гантський одяг, щира безпосередність, тонкий запах парфумів і непримушена поведінка просто зачарували мене. Я не знаю, скільки часу простояв з ними у проході, тільки розпорядник лекції, наблизившись до мене, увічливо доповів, що час уже починати. Я попросив вибачення і попростував до директорського кабінету, щоб зібратися з думками..^

Лекція моя тоді пройшла з надзвичайним успіхом. Мої товариші з інституту з подивом говорили, що це перша моя лекція, яку можна було слухати, як художній твір...

Не встиг я під бурхливі оплески зійти з кафедри, як служник передав мені клаптик паперу. Там стояло, Ш° "вона" з братом будуть дуже раді, коли я згоджуся повечеряти з ними...

Нема чого говорити, що я згодився, і не минуло й місяця по тій вечері, як Зіна стала моєю дружиною...

Натиска було зроблено з такою швидкістю й так уміло, що я й не отямився. Щоправда, я був такий недосвідчений і плохута в життьових справах, що не витримав би й десятої частини тих засобів, яких вжила Зіна з своїм братом, а їх лишилося тільки двійко, бо незадовго до нашого знайомства померла мати, поховавши раніше свого чоловіка, а чоловік її помер, поховавши свою репутацію порядного буржуа в бур'янах

сумнівних спекуляцій. Це, з одного боку, та мої успіхи, з другого, і спричинилися до того, що я був одружений з Зіною. До цієї думки я, звичайно, прийшов пізніше, бо перший принаймні рік я все приймав як найщиріший дарунок богів. Тільки згодом я второпав, що боги ті були неабиякі шахраї і втиснули мені личкований крам...

Перше, чого я не добачив і не помічав до того, а тепер за допомогою своєї молодої дружини побачив, так це те, що я людина сумнівного походження і що тільки помилково вона згодилася бути моєї дружиною. В моєму нормативному уявленні це викликало неабиякий подив. Справді, я не гадав, що моє походження може викликати будь-які сумніви, та згодом був переконаний, що й батьки мої, і батьки моїх батьків — то казна-що...

По-друге, я довідався, що я невихована людина і моїй молодій дружині просто сором перед знайомими за чоловіка. Я справді пересвідчувався, що я невихований. Адже ж, не кажучи вже про танки, яких я не вмів, хоч убий, я не ладен був як слід, по-елегантськи уклонитись знайомим і просто, як хам, махав головою...

Я слухняно виконував усі накази моєї вихованої та шляхетної/ дружини, що в розмовах із знайомими зробила мене круглим сиротою, батько якого, директор гімназії, давно помер. Я почав, здається, непогано уклонятися, як годиться поводився за столом, пристойно одягався і робив тисячі дурниць, від яких моє життя вкривалося чорними хмарами нудьги...

Потроху мої наукові товариші перестали до мене ходити, а одвідували тільки якісь панки сутенерського типу, пані й панночки, на обличчях яких, крім глупоти й хороб-ливої зарозумілості, нічого не зміг би прочитати найдосвід-ченіщий психолог. Багато їх було, тих "вихованих" і "шляхетних", що різнилися одне од одного тільки одежею та кольором волосся. Вони приносили якусь напружену ме-тушню в квартиру, позували до гидоти одне перед одним, вихвалялися речами, що були мені не цікаві, як торішній сніг, заводили зо мною балачки на

наукові теми, од яких мене нудило, але у відповідь я, під пильними поглядами дружини своєї, мусив привітно усміхатися і плести якусь несусвітну кашу...

Нарешті я не витерпів і покликав дружину на розмову. Я сказав їй, що вважаю за нею право вибирати собі дру. зів, яких вона хоче, але й сам від такого права не одмовля-юся. Я признався, що дуже невисокої думки про всіх отих прилизаних йолопів і що мені гидко з ними не те що розмовляти, а й бути в одній кімнаті. Що вони, нарешті, мене нервують своєю тупістю та чваньковитістю... Одне слово, я щиро сказав усе, що думав про її гостей. Далі я взявся доводити їй, що вона недурна жінка і могла б, коли б захотіла, стати мені в допомозі, привчитися до лабораторної роботи, і що ця праця дала б їй далеко більше втіхи й задоволення, аніж оте тупе товариство.

Вона відповіла мені у підвищеному тоні, що згодом обернувся на гістеричну бурю. Я дізнався з окремих вигуків, що я, як і належить хамові, покладаю свої дурнячі науки над вишукане товариство, що я ладен обернути її на куховарку чи на якусь там служницю в лабораторії, що я, не вміючи поводитися в шляхетному товаристві, хочу вигнати всіх її пристойних друзів з дому, тих друзів, що я мусив би ними гордитися...

Я не мав охоти далі слухати і попросив її покинути мій кабінет. На це вона відповіла не зовсім шляхетною обіцянкою побити мою дурнячу машину на моїй голові...

Одне слово, моя розмова кінчилася гидотною сценою...

І від цього товариства, що й далі наповнювало мою квартиру, і від командування дружини я буквально втік у свій інститутський кабінет і приходив додому тільки тоді, коли був певен, що "шляхетного" товариства у квартирі немає...

Нарешті Зіна породила дочку. Я був радий дитині. У мені прокинулися батьківські почуття, які негайно оплювала моя дружина. Виявилося, що держати свою дитину в присутності шляхетних гостей не годиться... Отут я вперше за два роки свого одружіння повстав і наробив бешкету. По-перше, я сказав, що мені плювати з високого дерева на всіх отих налакованих дурнів, що набридають мені своїми одвідинами. По-друге, я попрохкв свою шляхетну дружину не заважати мені розпоряджатися своєю персоною так, як я того хочу...

Що було по тих моїх заявах, не можна описати! Я панічно втік до свого кабінету і два дні не приходив додому. На третій день, прийшовши, я зустрів замість дружини північний полюс — таким холодом вона мене обдала.

Я людина не позбавлена від природи гумору, і мені видалося смішним, що дружина на мої справедливі зауваження робила оту вульгарну сцену, та ще й тепер удає неймовірну образу. Я підійшов до Зіни і сказав, що треба кинути дурниці. У відповідь вона одвернулася мовчки і потому ще два дні ні слова до мене не промовила. Тоді я заявив їй, що коли вона вважає такі стосунки за нормальні, то хай живе з своїми уявленнями, а я знайду собі інший притулок.

Така моя декларація, видимо, вразила її в найболючіше місце. Вона залилася сльозами, а я стояв як дурень, кленучи той час, коли задумав повстати проти неї.

Треба сказатиг що мої погляди на життя та сім'ю склалися і зміцніли в оточенні студентської молоді, що по революції 1905 року ще не розгубила передових ідей часів "генеральної репетиції". Отож дружина для мене була перш за все товариш і співробітник. На практиці ж я не мав ані товариша, ані співробітника. Моя дружина була звичайнісінька собі міщанка з великопанського кола, для якої за передові ідеї правила мода на вбрання, за освіченість — уміння поводитись на балу. Отож я не став для неї ні передовою людиною, ні освіченою, бо на модах я розумівся зле, а на балах поводився неоковирно. Дружина моя вважала

за свій обов'язок дорікати мені за це, та я, маючи інститутський кабінет за фортецю, терпів дорікання і тільки ^кілька разів спробував був довести їй, що і одежа, і хороші маніри — речі дешеві й не ними мусить пишатися культурна людина. Та ці розмови незмінно кінчалися дикими сценами, причини яких я ніяк не міг зрозуміти. Мене взивано і хамом, і бездарою, і хвальком... Мені щоразу за приклад наводилося якого-небудь дурня З добре зробленим проділом та в модному костюмі. Мене одягано в костюми, шиті на замовлення моєї дружини. Мені нав'язувалися модні краватки, від яких мені було со-Ром. За спроби довести, що для моєї лабораторної роботи не потрібна ані модна краватка, ані костюм, Зіна тероризувала мене своїми сценами, і я, як дурень, ішов у модній краватці до лабораторії...

Та доки я відсиджувався в інститутському кабінеті, м°є життя було ще нічого. А от одного разу, це вже під час імперіалістичної війни, в інституті забрали частину приміщень під шпиталь і професорів позбавили окремих кабінетів. Я мусив улаштовувати свій науковий кабінет дома. Отут і почалися справжні трагедії...

Треба було тільки мені взятися до роботи, як покоївка входила з моїм сурдутом та іншими речами туалету й пропонувала одягтися і вийти привітати гостей. Я кілька разів підкорився, а врешті погнав покоївку з кабінету і замкнувся на замок. З цього й почалося...

Не буду тут описувати всієї ганьби, що я її зазнав од своєї дружини. Вона, випровадивши гостей, вдерлася до мого кабінету і заліпила мені ляпаса. До такого ще не доходило. Я сторопів, але втримався. Тільки коли вона простягла руку, щоб схопити нещодавно сконструйований прилад, що стояв на моєму столі, з наміром кинути його в мене, я не втримався. Одним махом руки я викинув її з кабінету й зачинив двері.

Отоді я зазнав справжнього сорому. Я сів як очманілий в своє робітне крісло, і вся кров кинулася мені в обличчя. Я зазнав сорому, якого ні до того, ні по тому я не зазнавав. В убогій голизні стало перед мої очі моє життя, і я побачив там, в тому житті, свою ганьбу...

Як могло трапитися, що мене так ображає тупа міщанка? Як я, вчений і порядна людина, міг докотитися до такого ганебного становища?

Я почав перебирати все своє життя по ниточці, але пояснення не знайшов... І тільки згодом, заспокоївшись, я, здається, збагнув причину причин. Моя дружина має всі ознаки моральної дегенерації, властиві звироднілій дворянській касті. Цю дегенерацію поглибили й зафіксували вихователі, заходи паразитарної сім'ї і соціальне оточення. Зневага до праці і до тих, хто працює, умлівання перед усіма зовнішніми ознаками вищості й шляхетності. Істерія завершила все. Моя дружина перебільшувала все, як і належить справжній гістеричці. Свою убогу гімназіальну письменність вона зводила до масштабів найвищої учености, своє уміння цвенькати по-французьки та носити модні сукні — вона вважала за справжню культурність. Дегенеративних дворянських йолопів вона вважала за справжню аристократію. І, навпаки, все, що стосується до мене, збільшувалося з негативними показниками...

Ці думки мене заспокоїли, як заспокоюють ученого вдало придумані гіпотези, що дають змогу систематизувати речі й явища. Та хоч як я заспокоївся, але в поведінці моєї дружини було щось, якась маленька рисочка, що я її не міг зрозуміти і зрозумів тільки згодом, на жаль, дуже пізно.

Кожен справжній професіонал — людина героїчна, що покладає свою працю над особисті інтереси та над інтереси своєї сім'ї. Я був професіоналом і, бачачи, що моя робота в таких обставинах стала під загрозу, ухвалив порвати з своєю дружиною раз назавжди. Я не хотів падати з височини, на яку піднесла мене моя наука.

Мавши дружину, я не мав друга і товариша. Я не мав людини, що дала б мені нормальний спочинок, надихнула б бадьорість мені, стомленому від важкої та напруженої праці в надрах лабораторій. Я не мав тієї теплої жіночої ласки, що її шукає кожен мужчина в жінці. Я не зустрічав привітної усмішки, повертаючись додому після праці, і

дружнього слова співчуття. Я, мавши дитину, не міг виявити свої батьківські почуття до неї, щоб не порушити доброго тону, встановленого від йолопів з англійськими проділами. Я, мавший свій куток, не мав спочинку в ньому.

Я переконався, що мене не поважають ні як чоловіка, ні як батька, ні як ученого, що дещо зробив помітного. Я переконався, що до моєї роботи ставляться як до засобів добувати гроші — не більше, та ще, може, одвойову-вати становище в суспільстві...

Була ніч, і я довго чув схлипування моєї дружини в другій половині квартири. Видимо, їй дався взнаки мій мужицький стусан. Я покликав покоївку і наказав укласти мої дорожні речі. За півгодини я мчав на вокзал з наміром перебути якийсь час на морі, щоб спочити і подумати грунтовніше над своїм життям. Треба було розплутувати клубок, намотаний за вісім років спільного життя з Дружиною.

Я не зайшов навіть, щоб поцілувати свою доньку, бо боявся, що мене не пустять до неї. Я попростував до виходу, коли дорогу мені перетяла жінка. Вона впала на під-л°гу, обняла мої ноги й цілувала ботинки. Гидотнішої сцени я не бачив у житті. Мені зробилося ніяково, й почуття невідомої провини наповнило мене. Адже ж коли людина так принижується передо мною, то я, мабуть, в чомусь винний. Така, здається, думка постала в мене тоді.

Я підняв свою дружину і одніс її в кімнату. Я, здаєть-Ся> сказав, щоб вона не турбувалася, й наказав покоївці одпустити візника...

Щось довго просидів я тоді в Зіни, говорячи про свої сподіванки. Я ж бо хотів мати друга, щирого й вірного, а не тонну панію, я ж бо хотів тепла й ласки...

Я не знаю, чи зрозуміла мене дружина, чи ні. Здається, що вона ані словечка не второпала з усього того, я вийшов од неї сповнений

найкращих надій. Мені, наївній людині, і в голову не спадало, що та сцена з поцілунками ніг була лише заздалегідь обміркована комедія...

Та от настала революція. Прилизані гості з моєї вітальні зникли. Гроші мої зникли разом із старими банками, але диво: я був сповнений найкращих сподіванок.

Я, до революції затиснений у куток своїм оточенням, одразу відчув себе звільненим Прометеєм. Які прекрасні години роботи були в мене в ті часи! Я, як і кожен інтелігент мого стану, нічого не розумів у політиці, поклавши кожну хвилину свого життя на наукову роботу. Я виходив на прогулянку, щоб подихати повітрям та послухати промовців на численних мітингах, але з тих промов я мало добирав змісту. Мене просто бадьорило загальне піднесення, і я, повернувшись до роботи, відчував приплив нових сил. Нема чого говорити, що я не взяв ніякої участі в боротьбі партій, і влади, що мінялися згодом,, проходили повз мою увагу, не полишаючи помітного сліду. Жодна-бо влада не зацікавилася моєю наукою, а тому я не цікавився тою владою. Тільки коли нарешті біля влади стали більшовики, моєю персоною зацікавилися.

Нова влада обставила мою роботу так, як вона до того не була обставлена. На черзі дня стояла електрифікація країни, і нема чого говорити, що мені була доручена робота таких масштабів, про які я й мріяти не міг. Із запалом я кинувся в роботу і часто ночі просиджував у своєму кабінеті. Я мав те, про що жоден буржуазний учений мого фаху і мріяти не міг. Я мав колосальну організаційну роботу, що охоплювала велику країну, розкріпачену від капіталу.

Дружина моя принишкла й мовчала. Вона ще не оговталася в нових обставинах, і тільки за часів непу вона заговорила. Заговорила, на жаль, старою мовою.

Ви, громадяни судді, знаєте, як багато важить внутрішня моральна рівновага в напруженій інтелектуальній роботі. Досить порушити оту рівновагу, як уся робота йде шкереберть. Так сталося й зо мною. Перший докір по ДОВ" гій перерві був у тому, що я погано справляюся з обов'язками чоловіка... Що вона підозріває мене у зраді... Вона навіть назвала ім'я жінки, що ніби я з нею зраджую.-

Як то буває зо мною в таких випадках, я сторопів і не знав, Щ° сказати. Моє замішання було витлумачене так, ніби мене спіймано на гарячому. Коли ж я отямився і став доводити безглуздість обвинувачення, Зіна з запалом накинулась на мене, погрожуючи заподіяти лихо і мені, і моїй "коханці".

Я жахнувся думки, що ні в чому не повинна людина може потерпіти. Та ж коханка була моєю аспіранткою, що, незважаючи на свій молодий вік, виказала себе обдарованою робітницею науки. Я покладав на неї відповідальну частину своєї роботи, головно опрацьовання деталей, і вона прекрасно справлялася із завданням. Що я міг мати до неї, крім поваги, як до ретельної співробітниці? І чого це спало на думку моїй дружині ревнувати мене до цієї дівчинки, що чи й перейшла двадцятилітній вік?

Я не знаходив відповіді на свої пекучі питання, а на другий день, по розмові з дружиною на цю тему, знову підійшов до неї. Я вимагав конкретного обвинувачення. Я вимагав джерел, звідки такі відомості вона могла одержати, але крім голослівного запевнення у моїй зраді, та що їй, мовляв, "все відомо", я не міг нічого добитись. По розмові вона знову повторила загрозу вжити сірчаної кислоти проти моєї аспірантки, і я, ошелешений, вийшов геть од своєї дружини.

Що я мав робити? Чи уявляєте ви скандал, який би вийшов, коли б моя дружина справді взялася до такого способу квитатися з "суперницею"? Я ухвалив поговорити з аспіранткою, хоч як не прикро мені було затівати таку розмову. Я ж вважав за свій обов'язок попередити її про небезпеку...

А втім, ідучи до своєї лабораторії, я думав, що я справді поганий муж. Та й де бути хорошим мужем, коли стільки роботи і робота така напружена!

Характер розмови з аспіранткою був для мене несподіваний. Виявилося, що ця дівчинка має далеко більше здорового глузду в голові, аніж я його мав. Коли під час спочинку я зажадав з нею поговорити віч-на-віч, вона здивовано на мене подивилася і пішла до окремої кімнати, Де б ніхто нас не міг потурбувати. Спочатку я не знав, З чого почати, але вона сама мені допомогла.

— Чи не про сірчану кислоту ви хочете мені сказати? — З Усмішкою запитала вона, і я погодився, що саме про це я и х°чу говорити.

Тоді ця дівчинка, що годилася мені в дочки, поблажливим тоном сказала, так наче я не був її професором і керівником, а хлопчиком:

— Ви, Петре Матвійовичу, доросла людина, але життьовий досвід ваш не більший ніж у десятилітнього хлопчика. Ви всю енергію спровадили на науку і не знаєте життя. Ми, молоде покоління, що виросли в революцію^ знаємо життя далеко краще, ніж ви, і я мушу запевнити вас, що ніякої кислоти ваша дружина ніколи не вживе, що її анонімний лист до мене — жалюгідна спроба залякати мене і скандалізувати вас, щоб таким способом заховати деякі свої провини...

За словами моєї аспірантки, що, до речі, не боялася говорити правду в очі, моя дружина хоче створити навколо мене й неї атмосферу адюльтерного скандалу, щоб затушкувати свої грішки...

Я люблю відвертість, але натяки на мою дружину мене обурили. Я сказав своїй співробітниці, що не потерплю брудних натяків на членів моєї сім'ї, і коли вона такий натяк зробила, то хай потурбується пояснити, з яких джерел і які саме відомості вона має.

Ця дівчина уміла говорити правду в очі, і вона сказала мені все. Я зрозумів, що моя співробітниця мала рацію, казавши про мою життьову недосвідченість.

— Не забудьте, Петре Матвійовичу, що ваша шановна дружина ніколи не вживе заходів проти мене, бо знає добре, що її за це посадовлять у тюрму, а вона шкурниця... Пробачте, що я говорю одверто...

Я по тій розмові днів кілька ходив як ошелешений. Хіба ж я міг припустити, що моя дружина просто робить свою політику, а я тільки дійна корова, яку треба держати при дворі, бо вона дає молоко?

Справді, що являла собою моя дружина? Нікчемну, некультурну міщанку, що все життя паразитувала на моєму імені, на моїй роботі. Вона здобула почесне місце в суспільстві як дружина видатного вченого, вона мала гроші, яких ніхто з її знайомих не мав, бо платили мені більше, ніж добре. Таку корівку слід було тероризувати в частині "жіночого питання", щоб у неї навіть думки не з'явилося про когось іншого, бо, за радянськими законами, це могло спричинитися і до розлуки, і до втрати засобів... Так пояснила мені поведінку моєї жінки аспірантка. Я ухвалив перевірити все це, щоб зробити остаточні висновки.

Ви, громадяни судді, не можете собі уявити, з якою огидою я брався до шпіонажу! Я, вчена людина, що в сімейному житті вимагав так небагато, мусив витрачати дорогоцінний час на казна-що. Я занехаяв свою роботу, і мені А0 болю було соромно казати, що я запізнився і не зробив вчасно те, що мусив зробити...

Виявилося, що всі слова моєї співробітниці була чистісінька правда: вона не вигадала ані крихти, а більше, багато дечого не знала або не сказала...

Але не думайте, громадяни судді, що я був обурений зрадою моєї дружини чи запалав ревнощами. Ні ревнощів, ні чогось подібного, окрім обурення проти безсоромної брехні, в мене не було. Я сказав собі, що коли я справді поганий чоловік, то чому дружина моя не може шукати собі іншого, і відповів на це позитивно. Я навіть схвалив це, бо розлука могла б зле вплинути на нашу доньку, що нівроку виросла і вчилася добре в школі. їй потрібен мужчина — хай собі, має його. Я навіть не бачив вину в тому, що вона мені про це не казала. Навіщо справді говорити? Але навіщо підстроювати інтриги? Навіщо ці ревнощі, що не мають ніяких підстав? Іншого пояснення, що їх дала моя молода співробітниця, справді не можна було знайти...

Але, може, моя дружина не знає моїх поглядів на стосунки чоловіка й жінки, і вона побоюється мене?

Тоді я ухвалив поговорити одверто з Зіною. Я старанно добрав усі матеріали в цій справі, згрупував їх так, як групую наукові матеріали, і, вибравши годину, розпочав розмову.

Наперед я вже передбачив, що все кінчиться як слід. Жінка зрозуміє, що я дивлюся на все здоровими очима і втямить, що її спроби когось скандалізувати ні до чого...

Я заберу крихту вашої уваги, подавши з пам'яті нашу знаменну розмову, що я її пам'ятаю в найдрібніших деталях.

Я підійшов до неї в її кімнаті і сказав:

— Навіщо ти писала листа аспірантці, знаючи, що все те ні на чому не обгрунтоване?

Вона. Так вона вже тобі встигла поскаржитися?

Я. Ні, вона не скаржилася, а я попередив, що вона може потрапити в прикре становище...

Вона. Так ти злякався за свою задрипану красуню?

Я. Ти вислухай мене... Я не злякався, бо лякатися не "Ухо чого, але, як людина порядна, я не міг не попередити Дівчину, ні в чому не винну, про неприємності, ЩО її МОЖУТЬ чекати, а вона сказала про лист...

Вона. Я їй ніяких листів не писала. То, певне, інший хтось написав...

Я. Але ж той лист у мене, і він не викликає жодних сумнівів, що писала його ти.

Вона. Я кажу, що ніяких листів я не писала, то брехня, підробка...

Я. Припустімо, що ти справді не писала, але подібну річ ти мені говорила... Ти ж цього не будеш заперечувати. Та й справа, врешті, не в цьому, а в тому, що...

Далі я виклав відомі вам погляди на наші стосунки і сказав, що мене, власне, ображає вся ця вигадка, а ні в якім разі не її зради, що я хотів би, не руйнуючи сім'ї, жити і далі так, як ми живемо, що я не примушую її бути вірною, але це треба робити тихше, без скандалу.

Коли я кінчив, вона мовила із злою посмішкою:

— Я бачу, ти радий був обвинуватити мене у зраді, але це все брехні задрипанки! Ти хочеш штовхнути мене на шлях розпусти, щоб собі мати вільну руку, тебе, як хлопчика, обкрутили й орудують тобою!..

Я довго вислуховував істеричні вигуки моєї дружини і, коли вона фізично втомилася, я витяг з кишені два листи, що трапили до мене не

дуже чистими способами, і показав їх дружині. В них вона писала до свого коханця, що ладна б була кинути мене, але її страхає малий заробіток коханця, що на нього їм буде трудно жити... я вголос зачитав цього листа і спитав її, що це означає.

Ви думаєте, товариші судді, що моя дружина впала і в сльозах визнала свої провини? Анічогісінько. Вона встала і заявила, що то все хитрі фальшивки, щоб скомпрометувати її, і що вона вдасться до суду, щоб довести свою безневинність.

Я ледве виволік ноги з її кімнати. Голова моя зважніла, немов налилася оловом, серце то завмирало, то скажено калаталося в грудях. Я відчув себе облитим у публічному місці помиями.

В кімнаті своїй я не витримав і в розпачі розридався... Я не сподівався на таке виняткове нахабство, тим більше не зрозуміле, що ніякими реальними обставинами воно не вимагалося... Тільки трохи заспокоївшись, я зміркував, що моя дружина просто вважає, що я так само нещирий, як і вона, і не довіряє мені. Але ж докази були в моїх руках, і" здавалося, відмагатися просто дико.

Мені й зараз дивно, як багато часу я витратив на непотрібні розмови і сперечання. Мене не менш дивує той неймовірний запас нахабства, що його виявила моя дружина. Я стояв перед муром, об який можна було розтрощити голову, не зашкодивши каменю. Я був у відчаї.

Забравши потрібні папери, я пішов до своєї робітні. Там нікого не було, і я з полегкістю зітхнув. Щоб заспокоїти себе, я розгорнув щойно закінчені плани великої електровні й заглибився в читання. Перед очима проходили знайомі числа і добре пророблені схеми. Я не помітив, як моя аспірантка увійшла до лабораторії. Тільки коли вона схилилася до столу, я підвів голову. У мене, видимо, був вигляд потріпаний, бо вона спитала: "Що з вами? У вас такий розгублений погляд. Вам треба спочити, бо ввечері ваша доповідь у Держплані..."

Так, справді. Була дванадцята година, а о сьомій треба було робити доповідь. Але спочити треба йти додому, а йти туди я не хотів.

"Ви спочиньте отут на лаві. Я замкну лабораторію і скажу, що ви працюєте і просили не турбувати... До речі, от мій плащ, візьміть під голову..."

Вона дбайливо помостила мені на лаві, а сама вийшла з кімнати, повернувши ключа в дверях. Я ліг, і мені стало тепло. Я заснув міцним сном людини, що довго поневірялася без сну.

Прокинувся я від шелесту в кімнаті, а розплющивши очі, побачив, що вже горить електрика. Виходить, я спав годин шість. Моя аспірантка сиділа за столом і закінчувала конспект моєї доповіді. Побачивши, що я вже не сплю, вона показала на столик у кутку і сказала умитися. Там справді була наготовлена вода й рушник.

Мені було легко і затишно, що хтось турбується за мене. Коли ж яУ закінчив ділове засідання в Держплані, мені не хотілося їхати додому, щоб спати на прекрасному ліжку, а хотілося цю ніч поспати на плащі в своїй робітні. Та це було, на жаль, неможливо. Довелося-таки їхати Додому.

Був уже пізній час, коли я, скинувши пальто, зайшов До свого кабінету. Там я побачив свою дружину, що коло висунутої шухляди мого письмового стола щось робила. Помітивши мене, вона не встигла заховати фотокартку, де сфотографовані були співробітниці моєї лабораторії. Мене здивувало, чому вона зацікавилася так тією фотокарткою, і, підійшовши ближче, я побачив, що вона просто виштри-кУвала очі моїй аспірантці...

Що то було? Чи безмірне нахабство, чи кретинізм? Чи те й друге разом? Я взяв з її рук картку і, подерши викинув у кошика.

"Щоб я не бачила в тебе тієї задрипанки!" — вигукнула вона і подалася геть з кімнати.

Що я мав робити? Адже ж щось доводити було безнадійно. Кинути все — шкода було дитину, що без мене не могла прожити й дня. Я тисячу разів запитував себе, громадяни судді, що мені робити, і не міг знайти відповіді. І тоді в мене виросло бажання з кимсь поділитися своїми болями і попросити поради.

Скінчивши роботу, другого дня я підійшов до аспірантки і сказав: "Оксано Петрівно, я прошу мене порадити..."

Вона відповіла згодою, і ми пішли разом обідати до клубної їдальні. Я почав був їй розповідати, але вона перебила мене: "Я майже все знаю". Виявилося, що вона неабияк поінформована про мій сімейний "рай". Принаймні в основних рисах. Вона-бо жила на квартирі з родичкою моєї покоївки, студенткою нашого вишу.

"Чим же я вас пораджу? Нормально вам треба розлучитись, але ви кажете, що шкода дитини... Я розумію ваш стан, але виходу не бачу..."

Справді, який вихід міг бути з мого становища?

А дружина ставала що не день, то настирливіша. Я помічав, що в моїх шухлядах все перерито; чи не шукала вона тих листів, що так її компрометували? Щоразу зустрічаючись, вона кидала мені якусь образу, і це дезорганізувало мене, що я втратив можливість працювати, і варто було мені хоч трохи заспокоїтись, як нова образа кидалася мені в вічі. Дійшло до того, що, коли я сідав голитись, мені кидався докір, що я готуюсь до побачення з коханкою; коли я ходив неголений, мені докоряли, що для своєї дружини не хочу й поголитись; приходив пізно — був у "задрипанки"; приходив рано — не застав її, і таке інше... Одне слово, тисячі дрібних шпильок, які в сум1 отруювали моє життя, не давали мені працювати, вкрай тероризували мене і дезорганізували.

Що далі, то більше гіршав мій моральний стан. Я бачив на власні очі, як будувалася країна, я відчував усю відповідальність мою перед мільйонами трудівників і... не міг працювати... Мене виводила з ряду якась тупа плеската міщанка, що завдалася звести мене нанівець.

Я почав потихеньку випивати. Я приносив пляшки до кабінету і напивався, щоб нічого не чути і не бачити...

Так тяглися місяці. Одного дня, прийшовши до лабораторії і поздоровкавшись з Оксаною Петрівною, я відчув неймовірний сором. На мою співробітницю пахнуло від мене горілчаним духом, і вона аж заточилася. Зволодав-ціи з собою, вона щиро по-юнацьки подивилася на мої скаламучені алкоголем очі і сказала: "Як вам не сором! Ви — надія всієї нашої науки — доходите до такого стану..."

Вона взяла мене під руку і повела у віддалену комірчину. Посадовивши мене на ослінчик, вона сіла напроти і докірливо дивилася на мене. Я побачив, що сльози навертаються їй на очі й, припавши до її рук, сам заплакав п'яними сльозами...

— Ви мусите переїхати на іншу квартиру й не повертатися більше додому. І мусите кинути пить. Це не годиться.

Я встав і, привівши себе до ладу, згодом сказав, що переїду на окрему квартиру лише тоді, коли вона згодиться жити поблизу. Вона згодилася. Справді, мені потрібна була стороння людина, бо сам би я збожеволів...

Тільки прийшовши додому, я зрозумів, в яке становище я попадаю. Дружина моя тоді вже напевно не дасть мені спокою і буде дорікати, що я справді зраджував її з Оксаною Петрівною...

І тоді увечері в мене з'явилася думка убити свою дружину, бо іншого виходу не було.

Я прийшов додому пізно і довго сидів у кабінеті, не запалюючи світла. Потім я запалив світло і почав випорожнювати чергову пляшку горілки. Далі я дістав свою Дубельтівку, що з нею полював валюшнів, і вклав два картечні кабої. Одного набою було досить, щоб забити людину. Я вирішив, щоб не було помилки, вистрілити одразу З обох цівок.

Узявши рушницю під пахву, я перейшов до спочивальні моєї дружини і, націлившись при світлі електрики, в неї вистрілив..."

Професор став посеред своєї кімнати і озирнув уявних сУДДІв. Його замутнілі від алкоголю очі нічого не бачили, °крім стола з приладами та великих шаф з важкими томами. Він твердо підійшов до стола й налив склянку горіл-Ки— Випив її і взяв до рук рушницю. Він не забув навіть упустити запобіжника, коли виходив з своєї кімнати. Пройшовши коридором, він опинився в спочивальні, де на одному ліжку спала донька, розкинувшись на подушці, а на другому спала дружина. Він довго вдивлявся в сонне обличчя доньки, а потім підвівся і пішов до свого кабінету Сівши на канапу, він скинув черевик з правої ноги і, напрямивши рушницю собі під підборіддя, ногою спустив курок...